Samlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 103 1982

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00615-X (häftad)
ISBN 91-22-00617-6 (inbunden)
ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksell, Uppsala 1983

primitivisten och idyllikern detroniserar klassikern Goethe. Med all förståelse för Sengles ambition att upprätta den av eftervärlden förbisedde Voss – jag har själv gjort ett försök i samma anda – tycker jag, att Sengle dåligt nyttjar de argument, som finns gripbara i varje närmare studium av Voss' utveckling som idylldiktare. *Luise* sådan vi känner dikten och sådan Sengle läser den är en bearbetning, som uppvisar signifikanta ändringar och tilllägg i förhållande till förstatrycket. Detta har sin betydelse, särskilt med tanke på Goethes tidiga upplysning i brev till Voss som Sengle här citerar, att han just beträffande den tredje idyllen »so oft vorgelesen und recitirt, dass ich mir sie ganz zu eigen gemacht habe». Den tredje idyllen hade väsentligt svällt ut, när *Luise* 1795 utgavs i bokform, m. a. o. byggde Goethe sina intryck på en i viss mån annan *Luise* än den Sengle diskuterar. Det finns i Sengles vidräkning med »Goethefilologin» något av försåtlig polemik och summarisk rättegång, som nog inte förklaras uteslutande utifrån tendensen inom tysk Geisteswissenschaft att etikettera sina intryck i vidlyftiga abstraktioner.

En central fråga i tysk exilforskning tas upp i den avslutande studien, Gerhard Bauers »Lehren ohne Schüler», som behandlar Brechts litterära motståndskamp mot nazismen under exilåren. Sin pedagogiska praxis formulerade han: Volkstümlich schreiben; målet var att skriva för folket förstått som den förtryckta massan av tyskar i motsats till det politiska förtryckarskiktet. I den förtvivlade situation, där mången tysskspråkig författare förstummades, utvecklade Brecht i stället sitt program på socialistisk grund. Det gällde att kämpa mot uppgivenhet och misströstan, kampen krävde allt tydligare språkliga medel. I botten fanns en tro på den lille mannens oförstörbarhet, all fruktan, allt elände till trots. I samklang med folkfrontspolitiken, som dock Brecht ansåg alltför idealistisk, verkade han i skilda uttrycksformer som förespråkare för det brett folkliga motståndet mot herrar och regenter. Programmatiskt uttryckte sig Brecht i Fruktan och elände så: »Was hilft dann? Dann macht doch, was hilft!»

Några huvudpunkter i Bauers materialrika studie må synas klara och självklara nog. Han betonar emellertid det motsägelsefulla i Brechts krigsårsdidaktik och uppsatsen ger på sitt vis belägg för att problemen inte är enbart enkla. Uppsatsen hör till bokens mera svårgenomträngliga. Men Bauer ger med denna enda studie över en 1900-talsförfattare stöd för tanken att litteraturen också i vårt sekel har sina stora 'didaktiker', väl värda att studeras från utgångspunkter som demonstreras i *Europäische Lehrdichtung*.

Tore Wretö

Lennart Kjellberg: *Adam Mickiewicz. Liv och verk.* Svenska Humanistiska Förbundet (93). Lund 1981.

Den polske nationalskalden Adam Mickiewicz (1798–1855) presenterades i Skandinavien av Georg Brandes i boken *Indtryk fra Polen* (1889), en svensk översättning kom 1890. Brandes talar om Mickiewicz som en banbrytare inom polsk litteratur och jämför hans insatser med den roll Oehlenschläger spelade i Danmark och Tegnér i Sverige.

Tack vare Alfred Jensen och Ellen Weer blev det i relativt stor utsträckning möjligt att läsa Mickiewicz i översättning. År 1896 publicerade Jensen tre av författarens »Krimsonetter» (1826) i *Ny illustrerad tidning*. Jensen[1] och Weer[2] översatte bl. a. även var för sig Mickiewicz' största och mest berömda poem »Herr Tadeusz» (1834) till svenska (1894).

I samband med hundraårsminnet av Mickiewicz' död skrev Józef Trypućko en uppsats om hur författaren mottagits i Sverige. Trypućko hävdar där att ur de fragmentariska utlåtanden som finns – särdeles mycket har inte skrivits – kan man utläsa en stor beundran för den polske skalden. Denna uppsats är försedd med en uttömmande och detaljerad förteckning över översättningar av Mickiewicz' verk gjorda till svenska, i några fall även till danska.[3] Vid samma tillfälle publicerade Apolonia Załuska-Strömberg en uppsats i Polen. Även hon talar om att författaren rönt stor uppskattning i olika intellektuella kretsar i Sverige men säger samtidigt att det kommer att dröja länge innan hans verk skall tilltala »de breda massorna i det svenska samhället, som är försjunkna i en svensk-skandinavisk traditionalism».[4]

Hundraårsminnet uppmärksammades även av dagspressen. I sin recension av boken *Adam Mickiewicz. In commemoration of the centenary of his death* – utgiven och tryckt i Schweiz av Unesco (1956) – påminner Nils Åke Nilsson om storverk som »Krimsonetterna», »Festen till de avlidnas minne», »Herr Tadeusz» och uttrycker en förhoppning om att »Mickiewiczvolymerna kommer att följas av flera».[5]

Wiesław Patek jämställer i en artikel från 1956 Mickiewicz med Byron, Goethe och Schiller. Även han tar upp Unescos initiativ med Mickiewiczboken och skriver dessutom om det pånyttfödda intresset för författaren i hemlandet.[6] Tio år senare anlade Knut Hagberg intressanta synpunkter på Mickiewicz i en artikel i *Svenska Dagbladet*. Bl. a. jämför han den polska herrgårdsmiljön i »Herr Tadeusz» med den svenska: »det är en njutning att läsa 'Pan Tadeusz' i vår tunga vinter. Ibland kan man komma att tänka på gamle Fredrik Cederberghs skildring av svenska gårdar, men hos polacken är bilden mustigare, färgrikare och glansfullare.»[7]

Dessa bidrag till trots måste man tyvärr konstatera att intresset för Mickiewicz varit ringa i Sverige. Detta beror till stor del på att vi varken haft tillgång till moderna översättningar av hans verk eller till något vetenskapligt arbete om honom. Emellertid har nu uppsalaslavisten Lennart Kjellberg hösten 1981 gett ut en biografi över Mickiewicz betitlad *Adam Mickiewicz. Liv och verk*. Genom detta utomordentliga arbete får den svenske läsaren äntligen en möjlighet att knyta närmare bekantskap med den polske nationalskalden.

I sin biografiska del bygger boken främst på polska forskares arbeten. Lennart Kjellberg är dock inte helt konsekvent när det gäller att hänvisa till den Mickiewiczforskning han använder sig av. Författaren menar att med ett annat tillvägagångssätt »skulle boken ha blivit mycket tjockare och till föga glädje för svenska läsare som inte kan polska». Men denna metod medför tyvärr att vi inte kan skilja på författarens egna slutsatser och andra forskares. Trots de fördelar metoden erbjuder, kommer en eventuell framtida Mickiewiczforskning i Sverige att hamna i ett besvärligt läge.

I samband med Miłosz' nobelpris i litteratur 1980 aktualiserades i Sverige frågan huruvida författare födda i Litauen har polsk eller litauisk nationaltillhörighet. Beträffande Mickiewicz förklarar Kjellberg att denne ansåg sig tillhöra bägge nationerna. »När Mickiewicz kallar Litauen sitt 'Fädernesland' avser han det forna storfurstendömet, uppfattat som en del av den gemensamma *Res Publica,* Lublinunionens verk. Någon motsättning mellan känslan av att vara polack och känslan att vara 'litauer' upplevde han inte.»

Vid en jämförelse mellan Mickiewicz och Miłosz måste man emellertid vara medveten om att det förhöll sig helt annorlunda med nationalitetsfrågan i Litauen under Miłosz' ungdomsår. Efter första världskriget som fört med sig skapandet av nya nationer och nya gränser vaknade starka nationella känslor hos ryssar, litauer, polacker, judar och vitryssar och många konflikter uppstod mellan dessa folkslag. Lublinunionen (1565) hade sedan länge inte haft någon större betydelse vare sig för polacker eller litauer men Miłosz, som hade en litauisk mor (moderns flicknamn var Kunat) och polsk far, gick i ett polskt gymnasium där eleverna valt Zygmunt August – Lublinfördragets skapare – till sin »beskyddare».[8]

I Lennart Kjellbergs bok löper två linjer parallellt, den biografiska och den litterära. Proportionerna dem emellan är noggrant övervägda och läsaren riskerar aldrig att drunkna i det biografiska stoffet. Författaren gör oss framför allt uppmärksam på de moment i Mickiewicz' liv, som haft avgörande betydelse vid skapandet av enskilda verk. Vi får t. ex. kännedom om hur starkt den trettonårige Mickiewicz upplevde att åttiotusen polska soldater, som tjänstgjorde i Napoleons armé 1812, tågade genom hans hemstad Nowogródek på väg mot Moskva. De förhoppningar som då föddes i Litauen beskrev han tjugo år senare i sitt berömda poem »Herr Tadeusz». Kjellberg dröjer också en del vid Mickiewicz' tragiska ungdomskärlek till den redan förlovade Maryla Wereszczakówna, en kärlek som inspirerade poeten mer eller mindre under hela hans liv.

Ett annat perspektiv Kjellberg använder sig av vid sin presentation av Mickiewicz är miljöskildringar. En kort sammanfattning av Litauens historia ger läsaren en klarare uppfattning om detta lands unika kulturella band med Polen. Av största intresse för en svensk läsare är även bilden av de kulturella och politiska stämningar som rådde i Wilno kring 1820 och ur vilka bl. a. studentföreningen »Filomaterna» föddes i vilken Mickiewicz var en av förgrundsgestalterna. Kjellberg jämför denna litterära rörelse med den tyska »Tugendbunde». Lika gärna hade fosforisterna i Uppsala kunnat nämnas. Kännetecknande för de unga svenska och polska poeterna och litteratörerna var ju framför allt deras beslutsamhet och aggressivitet i kampen mot den föråldrade upplysningen och klassicismen. Skillnaden låg endast i protestens styrka. Medan Atterbom och Wallmark nöjde sig med att opponera sig mot »den gamla skolans ledare» Leopold som »sjuklig och försiktig inskränkte sig till några eleganta dikter», förnekade Adam Mickiewicz och hans vänner allt värde i »pseudoklassikern» Kajetan Koźmians poem eller i »rationalisten» professor Jan Śniadeckis laboratorieexperiment. Och medan fosforisterna snart kom att försonas i konservatismens tecken och som Tegnér uttryckte saken »den nya skolan flyttat in i den gamla», dömdes många av de polska filomaterna, efter en politisk rättegång 1823, till långvariga fängelsestraff och till Sibirien. De förde inte bara en kamp mot det konservativa kulturarvet utan kämpade även för nationell frihet.

Bland de miljöer författaren till denna bok skisserar finns S:t Petersburg med tsaranhängare, såväl som tsarmotståndare, Weimar där Mickiewicz träffade Goethe, Rom, Dresden, Paris och slutligen en glimt av Istambul dit den åldrige poeten anlänt år 1855 för att organisera de polska legioner, som på Turkiets sida skulle delta i Krimkriget mot Ryssland för fosterlandets frihet.

Lennart Kjellbergs bok bygger till övervägande del, som tidigare nämnts, på polska forskares arbeten, vilka främst är avsedda för läsare med en allmän kännedom om det inhemska litterära sammanhanget. Man får därför det intrycket att den skulle vinna på att förses med mer vägledning på detta område. En del av idéinnehållet i Mickiewicz' verk skulle sålunda bli mer förståeligt om det hade förankrats i den stora politiska debatt, som fördes i landet före och efter novemberupproret 1830. Det är t. ex. alldeles riktigt som Kjellberg påpekar att Mickiewicz' ungdomsverk »Konrad Wallenrod» (1828), trots sin medeltida dräkt, var ytterst aktuellt politiskt, men poängen att det även gav uttryck för den s. k. »idén om en adelsmannarevolution» kommer inte fram. De unga romantikerna bar nämligen på övertygelsen att en ensam stark individ utrustad med romantikens attribut, utan stöd av folkets breda lager, skulle vinna kampen och befria Polen. Denna inställning reviderades först efter det blodiga nederlaget 1830, vilket främst kommer fram hos den andre store nationalskalden, Juliusz Słowacki. I sitt mycket omtalade nationella drama »Kordian» (1834) visar Słowacki hur titelhjälten, en ung officersaspirant, inte går i land med att ensam döda tsaren. Efter en lång inre uppslitande kamp med sig själv svimmar han utanför tsarens sovkammare, där han står och håller vakt.

En ännu fylligare bild av Mickiewicz hade man kunnat få genom att beröra hans polemik mot Juliusz Słowacki som kulminerade i de berömda verser som den förstnämnde på en middag hos förläggare Januszkiewicz helt improviserat framförde:

Wiedzcie, że dla poety jedna tylko droga
W sercu szukać natchnienia i dążyć do Boga.

Słowackis svar finns i poemet »Beniowski» (1841), i vilket Słowacki i slutorden framför tanken på en försoning dem emellan:

Bądź zdrów! – a tak się żegnają nie wrogi
Lecz dwa na słońcach swych przeciwnych Bogi.[9]

Vad man dessutom något saknar i boken är några synpunkter på Mickiewicz som skapare av det nya dramat. Kjellberg uppmärksammar att de enskilda scenerna i »Förfädernas afton» ofta inte kommer i kronologisk ordning; här hade en kommentar varit av värde om att detta är utmärkande för Mickiewicz' och Słowackis brytning med den traditionella treenigheten och att de därmed lade grunden till det moderna dramats uppkomst i Polen. Man kan dock gissa att en utvidgning av detta slag ej varit möjlig på grund av utrymmesskäl.

En av bokens stora förtjänster är att den polske nationalskalden framstår som en vanlig människa. Han glömmer stundvis att slåss för fosterlandets frihet, han miss-

sköter sin familj i Paris, han låter sig dras in i en religiös sekt, han tar t. o. m. simlektioner. För en del polska forskare, främst ur den äldre generationen, men framför allt för författare till böcker avsedda för skolbruk, skildras Mickiewicz som en monumentalgestalt utan några som helst brister eller tillkortakommanden.

Kjellberg har tidigare gjort sig känd som en förnämlig översättare av polsk lyrik till svenska och i den nu utgivna boken om Mickiewicz får vi likaledes möjlighet att njuta av polsk dikt i en klanderfri tolkning. Bland de verk Kjellberg valt att översätta dominerar fragment ur poemet »Herr Tadeusz». Kjellbergs tolkning av Mickiewicz är – trots hans egna i texten angivna reservationer – imponerande. Om det förekommer någon enstaka avvikelse från den polska texten beror det på att en svensk motsvarighet till polsk realia saknas.

I sin biografi över Mickiewicz diskuterar Lennart Kjellberg bl. a. hur den mest adekvata översättningen av skaldens främsta drama – »Förfäderna III» (1832) – borde lyda. Han räknar upp alla hittills föreslagna benämningar: »Förfäderna», »Festen till förfädernas minne», »Dödsfesten» och »Minnesfesten». Ingen av dessa anser han vara helt lämplig men han stannar för »Minnesfesten». Kjellberg har emellertid förbigått översättningen »Förfädernas afton», som Lennart Ilke gav när han publicerade fragment av dramat i »Förr och Nu» 1979.[10] Denna titel är enligt min mening den som bäst motsvarar originalet då här både finns orden för dziady – förfäder – och fest – afton.

Med tanke på dagens politiska situation i Polen är kanske just det avsnitt som handlar om »Förfädernas afton» det mest intressanta. I detta drama, som intar en central plats i Mickiewicz' författarskap, identifieras Polen med den korsfäste Kristus. Denna messianistiska tanke kommer emellertid ännu tydligare fram i en skrift från ungefär samma tid, »Det polska folkets och det polska pilgrimskapets böcker», i vilken Mickiewicz talar om Polens roll som alla Europas folks befriare. Den polska nationen är inte död – menar Mickiewicz – endast kroppen är begraven, själen har bara tillfälligt lämnat den för att besöka andra nationer, som liksom Polen lider av ofrihet: »Men på tredje dagen skall själen återvända till kroppen och folket stå upp från de döda och befria alla Europas folk ur ofriheten».[11]

Åter frestas man att dra paralleller med de svenska romantikernas alster. Men i jämförelse med Mickiewicz låter Esaias Tegnérs ord – då han efter förlusten av Finland i »Svea» (1811) siar om ett tusenårsrike efter katharsis – svaga och föga aktuella idag.

I den av författaren mycket väl avvägda litteraturlistan saknar man en svensk bok, som till stor del handlar om Mickiewicz och alldeles särskilt om »Förfädernas afton», Janina Ludawskas *Poetisk politisk teater* (1980). Den innehåller uppsatser om Mickiewicz av polska forskare och diktarens egna föreläsningar över det slaviska dramat.[12]

Lennart Kjellbergs bok om Mickiewicz väckte väl inte det stora intresse bland svenska kritiker som man hade hoppats på och som boken verkligen förtjänar. Apolonia Załuska-Strömbergs ord tycks vara lika aktuella idag som år 1956. I en recension stavade man t. o. m. genomgående Mickiewicz' namn fel[13] och den andre polske romantiker som nämns i samma artikel, Cyprian Norwid (1821–1883), har fått förnamnet Tadeusz.[14]

Adam Mickiewicz. Liv och verk är ett viktigt tillskott till den svenskspråkiga forskningen i slavisk litteratur och den första monografin över en polsk författare överhuvud. Boken har alla förutsättningar att inte bara bli till stor hjälp för litteraturintresserade slavister utan även för svenska litteraturhistoriker.

Andrzej Nils Uggla

Noter

[1] *Herr Tadeusz, eller den sista utmätningen i Litwa.* En adelshistoria från åren 1811 och 1812 i tolf sånger på vers. Bonniers, Sthlm 1898.

[2] *Pan Tadeusz eller sista nävrättsdusten i Litauen.* En adelshistoria från åren 1811 och 1812 i tolv böcker. Bonniers, Sthlm 1926. (I serien Världslitteraturen. De stora Mästerverken.)

[3] Józef Trypućko: Mickiewicz w Szwecji. Sthlm 1956. Särtryck ur: *Księga pamiątkowa na stulecie zgonu Adama Mickiewicza* (En bok till 100-årsminnet av A. M:s död). Printed in the Netherlands by E. J. Brill, Leiden.

[4] Apolonia Załuska-Strömberg. Odzwierciedlenie problemów mickiewiczowskich w Szwecji (En återspegling av Mickiewicz' problem i Sverige). *Pamiętnik Literacki,* XLIX, 1958, häfte 4.

[5] Nils Åke Nilsson. Bra internationellt initiativ. Polsk folkskald i Unesco-bok. *Expressen* 20.1.1956.

[6] Wiesław Patek. Den levande Mickiewicz. *Arbetaren* 27.7.1956.

[7] Knut Hagberg: I polska veckan. *Svenska Dagbladet* 20.2.1966.

[8] Uppgifter enligt: Czesław Miłosz. *Mitt Europa.* Brombergs, Uppsala 1981.

[9] Fri övers. av förf. till denna artikel: »En sak skall ni veta, för en poet finns det bara en väg. Den att i sitt hjärta söka inspiration och sträva efter Gud.»
»Lev väl! – så tar inga fiender avsked utan Gudar från två motsatta solar.»

[10] *Förr och Nu* 1979 nr 1. Nils Åke Nilsson använder titeln »Festen till de avlidnas minne» i den tidigare nämnda artikeln (se not 5).

[11] Med »den första dagen i graven» menas Warszawas fall under Kościuszkoupproret 1.11.1774; med »den andra» Warszawas fall 7.9.1831 efter novemberupproret. Efter de bägge upproren utförde ryssarna massavrättningar på civilbefolkningen i huvudstaden.

[12] *Poetisk politisk teater.* Om det polska romantiska dramat och dess sceniska traditioner. Presentation och översättning av Janina Ludawska. Akademilitteratur. Sthlm 1980.

[13] Lars Bergquist. Mickiewicz – polsk messianism. *Dagens Nyheter* 16.5.1982.

[14] Det sistnämnda felet har kanske uppstått genom en förväxling med Tadeusz Nowacki, författare till böcker utgivna i Sverige under 1940-talet under pseudonym Tadeusz Norwid (*Landet utan Quisling,* 1944; *Warszawarapsodin,* 1945; *Europa skvallrar,* 1946; *Inbrott i Kreml,* 1947; *Till Malagas vinstänkta redd,* 1948). Med namnet Tadeusz Norwid signerade han även sina politiska artiklar i den svenska pressen.